

*Чедомир Попов,
реговни члан ВАНУ*

ДРУШТВЕНО—ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ ДОНОШЕЊА УСТАВА ОД 1869.

Све до 1878. године вазална Кнежевина Србија се простирала на невеликој површини од 43.555 km². На њој је 1869. живело око 1,250.000 становника. Градски живаљ у њених 48 вароши и варошица чинио је једва нешто преко 10 процената становника. Београд са својих 25-26 хиљада становника је био далеко највеће градско насеље. Шездесетих година XIX века Србија је још увек „привредно неразвијена, аграрна земља“ са неизграђеним односима робно-новчаног карактера, са недовољно продуктивном пољопривредом у којој ратарство потискује сточарство, са прапочецима индустрије и рударства, а без модерних саобраћајница, са занатством које почиње да осећа тежбе конкуренције стране индустријске робе и са трговином као једином привредном граном у експанзији.

Ова слика била би претерано суморна ако би се занемарили импулси који су баш у ово време дати развоју капиталистичке привреде у Србији. У пољопривреди, у којој надмоћно влада ситни и средњи посед, чинећи Србију „царством малих поседника“, производња ратарских култура (пшенице, кукуруза, јечма) се повећава макар и на екстензиван начин — ширењем обрадивих површина. Та производња је све више окренута тржишту. Капиталистички односи продиру на српско село све брже, рушећи стару патријархалну (задружну) друштвену организацију. На успеху у робној производњи издваја се изванредан, истина не велики, број имућнијих сељака („угледних домаћина“), који представљају најугицајнији буржоаски слој на српском селу.

Један од резултата повећавања пољопривредне производње био је успон и унутрашње и спољне трговине. Захваљујући томе, трговачка буржоазија постаје један од два водећа и најугицајнија слоја друштва, мада у бројчаном погледу њој припада само 1,5 — 2% становништва. Насупрот њој, занатлијски staleж који чини 5 — 6% становника Србије почиње унутар својих редова да се диференцира и да слаби.

Врло значајну, друштвено и политички најугицајнију саставницу српске буржоазије представља, бројем невелики, слој бирократске и друге интелигенције. По својим политичким тежњама и схватањима нејединствен, овај слој у још недовољно развијеном грађанском друштву Кнежевине Србије игра сразмерно већу и значајнију улогу од оне која му објективно припада.

У оваквом распореду друштвених снага, политички утицај на вођење државних послова директније остварују само бирократска интелигенција, трговачки staleж, танак слој сеоских „домаћина“, те неколицина имућнијих припадника занатлијског staleжа. Маса ситних и средњих аграрних поседника, као и ситних занатлија у активан политички живот ће тек седамдесетих година увести социјалисти и радикали.

И овако малобројно и материјално још недовољно снажно србијанско грађанство је до краја шездесетих година стекло политичку свест да му за организовање државе и капиталистичке производње више нису неопходни ни осигуравајућа бирократија, ни деспотска власт кнежева. Оно разуме да је боље „владати политички него полицијски“, системом парламентарних установа, па захваљујући томе, управо после погибје кнеза Михаила 1868. у Србији почиње изградња модерног уставног и парламентарног поретка. Устав 1869. лежи у његовим темељима.

У то време једине колико-толико организоване политичке снаге биле су конзервативши и либерали. Групација бирократске интелигенције и њој блиских најконзервативнијих елемената трговачко-зеленашке буржоазије, коју предводи Илија Гарашанин, Никола Христић, Јован Мариновић и други имају јасну и једноставну политичку концепцију: настављање политике ограничавања народних слобода и очувања свемоћи извршне власти — владара и административног апарата. Либерали, напротив, још од 1858. истичу модернији и слободоумнији програм: ограничавање монархијске власти уставом, ширење права и слобода грађана, спутавање бирократске самовоље и умерена децентрализација државе. Обе су концепције монархистичке и Обреновићевски настројене и обе имају социјалну основу у истим снагама друштва (чиновничка интелигенција, трговачки staleж, богатије занатлије и сељаци), с тим што је број либералских присталица нешто већи и јачи. Њима се придружују и делови саме административне врхушке и војних снага, међу којима су и двојица намесника књажевског достојанства, Миливоје Петровић Блазнавац и Јован Ристић. И сами потекли из редова конзервативне уставобранитељске и обреновићевске бирократије, ова двојица политичара су шездесетих година, ипак, прошла одређену еволуцију у својим политичким погледима и схватањима, која их додуше, није довела до спровођења једног развијеног грађанско-либералног програма, али је, свакако, значила одступање од дотадашњих метода апсолутизма и круте бирократије. Они су, наиме, разумели неопходност умерене либерализације политичког живота у Србији, која би се спроводила „без скокова“, али „свестрано и смотрено“. То је значило реформисање земаљских установа ради проширивања народног утицаја на политику владе, веће поштовање законитости, те јачање војних снага и „приуговорљавање“ Србије за своју „историјску мисију“ на Истоку.

На овој основи Блазнавац и Ристић су понудили сарадњу либералима, али с једном чврстом намером: да они воде либерале, а не либерали њих. Зато је њихова понуда и садржала мање него што је тражио изворни програм либералне странке образован 1858, а нарочито мање од онога што је било записано у либералној идеологији. Већина либерала је, ипак, прихватила све услове намесника. Дуго прогоњени под режимом кнеза Михаила, плашили су се да се, уколико и даље буду потиснути из јавног живота, не претворе у генерале без војске и идеологе без следбеника. Програм својих захтева који су изнели пред Блазнавца и Ристића свели су зато на две тачке: 1) „да се Србија од полицијске државе са личном владавином претвори у уставну државу са представничком владом“; 2) „да се војне снаге Србије организују и приуготове за акцију у смеру народног ослобођења и уједињења“.

Пошто су ови захтеви били у складу са њиховим погледима, намесници су их прихватили, а либерали су се опортунистички препустили њиховом вођству. Тако је извршена тзв. фузија педесетосмашког и шездесетосмашког либерализма и тако је Јован Ристић дошао на чело србијанских либерала наметнувши им програм „умереног корачања“. А тако су, најзад, постављене и политичке основе Устава од 1869.